

TADEUSZ W. LANGE
(Poznań)

DOKUMENTY KOMANDORII POZNAŃSKIEJ W ARCHIWUM WIELKIEGO PRZEORATU ZAKONU ŚW. JANA JEROZOLIMSKIEGO W PRADZE¹

Osiedlenie ok. 1187 r. przy szpitalu-hospicjum w Poznaniu braci Zakonu św. Jana Jerozolimskiego przyczyniło się niewątpliwie w jakimś stopniu do rozwoju miejscowości, który to rozwój zaowocował nadaniem jej 750 lat temu praw miejskich. Obchodzona w Poznaniu rocznica lokacji miasta każe więc przyjrzeć się bliżej dziejom joannickiej placówki w Poznaniu.

Szczegółowe rozpoznanie historii komandorii poznańskiej, zwłaszcza tej wczesnej napotyka jednak na pewne trudności ze względu na rozproszenie źródeł. Przechowywane niegdyś na terenie samej komandorii dokumenty bądź to zaginęły, bądź to, po wywiezieniu przez poszczególnych komandorów (często w intencji uchronienia ich przed zniszczeniem), trafiły do różnych zespołów archiwalnych.

Najwcześniejsze z dokumentów komandorii poznańskiej znajdują się aktualnie w bibliotece Litewskiej Akademii Nauk w Wilnie², dokąd trafiły zapewne ze Stwołowicz na Litwie. W miejscowości tej również znajdowała się komandoria Zakonu, a jej zwierzchnicy na ogół łączyli godności komandora poznańskiego i stwołowickiego. Wywiózł je tam przypuszczalnie któryś z komandorów³. Drugi spory zbiór dokumentów związanych z komandorią poznań-

---

¹ Artykuł jest rezultatem kwerendy, którą autor odbył w maju 2003 r.

² Są to, do niedawna uważane za zaginione, oryginały dokumentów opublikowanych przez Ignacego Zakrzewskiego. Zob.: *Kodeks Dyplomatyczny Wielkopolski* (dalej: *KDW*), nr 29, 30, 37, 104, 117, 433.

³ Według badacza średniowiecznych dokumentów placówki poznańskiej Antoniego Gąsiorowskiego był to komandor Stecki. Zob. tegoż: *Najstarsze dokumenty poznańskiego domu joannitów*, „*Studia Źródłoznawcze*”, t. 9, 1964, s. 53. Bartłomiej Ignacy Stecki był zwierzchnikiem poznańskim w latach 1741-1780, zaś stwołowickim w latach 1766-1775.

ską trafił do archiwum radziwiłłowskiego i znajduje się obecnie w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie. Dokumenty te wiążą się ze zwierzchnictwem Zygmunta Karola Radziwiłła⁴, który niewątpliwie spowodował ich przemieszczenie.

Pojedyncze poznańskie dokumenty joannickie zachowały się w Gnieźnie⁵, Krakowie⁶ i Poznaniu⁷.

Spory zbiór dokumentów związanych z historią placówki poznańskiej (choć w większości nie ich oryginałów) znajduje się za granicą, a konkretnie w Pradze. Stanowi on część archiwum Wielkiego Przeoratu Czech, któremu komandoria poznańska przez niemal cały czas swojego istnienia podlegała.

Archiwum to, przechowywane kolejno w kilku miejscach znajduje się obecnie jako depozyt w Archiwum Państwowym (Státní Ústřední Archiv) w Pradze.

O przechowywanych w Pradze dokumentach dotyczących dziejów joannitów na ziemiach polskich wiedziano od dawna. Wspomina o nich, w pierwszym w języku polskim poważniejszym szkicu o historii Zakonu św. Jana, *Zarysie dziejów zakonu maltańskiego w Polsce*, Adrian Krzyżanowski⁸. Szereg dokumentów praskich wykorzystał Ignacy Zakrzewski⁹.

W okresie międzywojennym kwerendę w archiwum praskim prowadził kapelan Związku Polskich Kawalerów Maltańskich ks. Edmund Majkowski. Wyniki jego badań nie zostały niestety, opublikowane i dostępne są w rękopiśmie¹⁰.

Po II wojnie światowej, kiedy to obiektem zainteresowania rodzimych historyków stały się komandorie Zakonu św. Jana na terenie Dolnego Śląska o istnieniu tych dokumentów przypomniał badaczom polskim Karol Maleczyński. Odbył on kwerendę w archiwum przeoratu czeskiego (przechowywanego wtedy na zamku Orlik, dokąd przewieziono je w r. 1942) i opublikował sześć

⁴ Był on komandorem poznańskim w latach 1625-1642, stwołowickim w latach 1616-1642. Dokumenty te odnoszą się zarówno do komandorstwa samego Radziwiłła (np. sygn. 8118, 8120, 8132, 8156, 8191), jak i jego bezpośrednich poprzedników na tym urzędzie: Adama Sędziwoja Czarnkowskiego (sygn. 7887) i Feliksa Wojanowskiego (np. sygn. 8072, 8080, 8108-8113). Są wśród nich m.in. dokumenty wystawione przez króla Zygmunta III Wazę i wielkich mistrzów maltańskich Lascarisa i Alofa de Wignacourt.

⁵ *KDW*, nr 1264 i 1278 (*Archiv. Capituli Metropol.* nr 124 i 127).

⁶ *KDW*, nr 208 i 344.

⁷ *KDW*, nr 1182 i 1184 (*Archiv. Capituli III* nr 17).

⁸ Zob.: „Album Warszawski” 1845, s.193.

⁹ *KDW*, nr 29, 30, 37, 104, 117, 202, 208, 344, 433, 1335, 1475; wszystkie z wyjątkiem nr 37, 104 i 1335 pochodzą z osiemnastowiecznego kopiarusza. Do czeskich dokumentów joannickich sięgnęli zresztą także wydawcy późniejszych tomów *KDW*. Zob.: t. 7, gdzie jako nr 609 znalazł się oryginał dokumentu z 1408 r.

¹⁰ Jako tzw. „teki Majkowskiego”.

śląskich dokumentów joannickich w „Sobótce”, zamieszczając tam także ich reprodukcje¹¹.

Pierwszą zakrojoną na szeroką skalę i szczegółową kwerendę w zespole archiwalnym Wielkiego Przeoratu Czech odbył jednak dopiero Roman Stelmach z Archiwum Państwowego we Wrocławiu, którego obiektem zainteresowania były jednak głównie śląskie komandorie Zakonu¹². W swoich publikacjach Roman Stelmach wspomina o istnieniu grupy dokumentów dotyczących komandorii poznańskiej.

W najnowszych publikacjach na szereg dokumentów z archiwum praskiego powołuje się Maria Starnawska¹³, ale nie jest jasne, czy korzystała z nich na miejscu.

Dokumenty joannickie/maltańskie Wielkiego Przeoratu Czech (zespół Ř á d M a l t é z s k ý) znajdują się w dwóch dużych podzespołach: *Listiny*, grupujące pojedyncze dokumenty z lat 1128-1880 i *Spisy a knihy*, gdzie znajdują się m.in. kopiariusze i druki.

Ř á d M a l t é z s k ý – I. *Listiny*

Pierwotnie dokumenty pogrupowane były m.in. według komandorii, których dotyczyły, z wydzieleniem w osobnych zespołach m.in. bulli papieskich, bulli wielkich mistrzów, opisów wizytacji, dokumentacji kapituł, donacji i przywilejów¹⁴; obecne numery inwentarzowe (o numeracji ciągłej) nadane zostały w latach sześćdziesiątych, ale pierwotny podział został zachowany.

Wydzielonych pierwotnie pod „Komenda Poznań” (nr LXVIII) figuruje 6 dokumentów:

1) ŘM, L, 3071 jest potwierdzeniem z 18 stycznia 1537 r. przez Ernesta ze Schleynitz (z *vidimus* notariusza Walentyna Hana z Wrocławia), admini-

¹¹ Kilka dokumentów z pierwszej połowy XIII wieku z archiwum joannitów w Orliku, „Sobótka”, R. 12, z. 3, 1957, s. 361-376. Opublikowane dokumenty dot. wyłącznie joannitów śląskich (z Tyńca i Strzegomia).

¹² O dokumentach praskich Roman Stelmach pisał już w r. 1989 (publikacja dwóch dokumentów Henryka IV Prawego w „Acta Universitatis Wratislaviensis” nr 1112), ale całościowe wyniki jego badań opublikowane zostały dopiero kilka lat temu – najpierw w Internecie (www.bronimarkt.com.pl/archiwum/teksty/iso8960/joann.htm), a następnie w: „Archeion” t. 102, 2000, s. 111-133). R. Stelmach publikuje także dane nt. dokumentów poszczególnych komandorii. I tak opis praskiej dokumentacji dot. komandorii w Lwówku Śląskim zob.: „Rocznik Jeleniogórski”, t. 33, 2001, s. 59-72, komandorii w Strzegomiu zob.: „Rocznik Świdnicki” t. 20, 2002, s. 57-80, komandorii w Oleśnicy Małej zob.: „Sobótka”, z. 2, 2002, s. 211-231 i placówki joannickiej w Rychbachu czyli Dzierżoniowie, tamże, s. 233-240. W przygotowaniu artykułu o dokumentach komandorii w Kłodzku.

¹³ Zob.: *Między Jerozolimą a Łukowem*, Warszawa 1999, nr inwentarzowe [Spisy!] 77, 142, 220, 2254, 2259, 2262, 2275, 2296 i 2560 i tzw. kopiariusz Smitmera. Na dokumenty praskie powołuje się Anna Starnawska także w artykule *Pieczenie zakonów krzyżowych na ziemiach polskich w średniowieczu jako źródło do ich dziejów. Perspektywy badawcze*, w: *Pieczenie w Polsce średniowiecznej i nowożytnej. Zbiór studiów*, red. P. Dymmel, Lublin 1998.

¹⁴ System ten wprowadził pod koniec XIX w. przeor konwentu praskiego Ferdynand Warter.

stratora arcybiskupstwa praskiego, na prośbę Mikołaja, kanclerza wielkiego przeora czeskiego Jana z Wartembergu, listu wielkiego mistrza Filiberta de Naillac do tegoż wielkiego przeora z 3 września 1417 r. W liście tym wielki mistrz, na prośbę Andrzeja, biskupa poznańskiego wyłącza spod jurysdykcji preceptora zakonu kapelana kościoła św. Michała (obecnie kościoła św. Jana) w Poznaniu, który jest kanonikiem kapituły poznańskiej. Insetowany jest transumpt oficjała wrocławskiego Jana Jenkowicza z Namysłowa dokonany we Wrocławiu 23 czerwca 1417 r., a zawierający dokument biskupa Pawła z 1218 r. zawierający potwierdzenie należących do joannitów dziesięcin¹⁵ i dokument Innocentego III z 1201 r. dotyczący dochodów joannitów z prebendy kanonicznej w katedrze poznańskiej¹⁶.

Na dokumencie *signum* notariusza. Pieczęć ostroowalna (wrzecionowata) o pierwotnej długości ok. 7 cm i szerokości 3,8 cm na zielonym jedwabnym sznurze, dobrze czytelna we wszystkich szczegółach, również heraldycznych – widoczne są dwie tarcze herbowe¹⁷.

2) Jako *ŘM*, L, **3072** omyłkowo zaliczono tu sporządzony w XVII w. i składający się z trzech złożonych na pół kart papierowych spis przywilejów komandorii zagojskiej: pierwotne nadanie Henryka Sandomierskiego, potwierdzenie przez Bolesława Wstydlwego i jego matkę Grzymisławę przywilejów udzielonych przez książąt Henryka i Leszka, wystawiony przez Bolesława (1257 r.) przywilej zwalniający od myta wozy Teodoryka z Zagości, potwierdzenie darowizny brata przez księcia Kazimierza, powtórzony przywilej księcia Bolesława i Grzymisławy, akt zamiany z 1248 r., gdzie zamienia się między dziekanem sandomierskim a proboszczem w Zagości dziesięciną – daną proboszczowi – na wieś Busko (? Ruszcza) – daną dziekanowi.

3) *ŘM*, L, **3073**: dokument wystawiony 11 lipca 1518 r. w Krakowie, w którym król Zygmunt, za zasługi na Węgrzech i potem na Śląsku (?), obiecuje Janowi Mierzewskiemu komandorię poznańską zakonu rodyjskiego po Stanisławie Dłuskim i jednocześnie anuluje wszystkie inne do niej kandydatury¹⁸.

Oryginał pergaminowy 57,2 x 24 – 12,2 cm. Pięknie zachowana, prze-wleczona na taśmie pergaminowej majestatyczna pieczęć królewska.

¹⁵ *KDW*, nr 104.

¹⁶ *KDW*, nr 37.

¹⁷ Jest to niewątpliwie dokument, na który powołuje się Ignacy Zakrzewski jako źródłowy dla *KDW*, nr 104. Jednakże różnice w opisie dokumentu u Ignacego Zakrzewskiego i jego faktycznym wyglądzie, a także różnice w tekstach sugerują, że wydawca *KDW* dokumentu praskiego na własne oczy nie widział.

¹⁸ Jan Mierzewski istotnie został komandorem poznańskim po śmierci Stanisława Dłuskiego (1520 r.).

4) ŘM, L, **3074**: dokument wystawiony 22 marca 1537 r., w którym król Zygmunt, prezentuje Janowi z Wartembergu, przeorowi zakonu, Jakuba Brzozowca na komandorię w Poznaniu.

Pergamin 33,3 x 27,7 cm, pieczęć barwy czerwonej w wosku przez papier, całkowicie skruszona.

5) ŘM, L, **3075**: dokument wystawiony 24 marca 1537 r., w którym król Zygmunt żąda, aby Jan z Wartembergu zatwierdził Jakuba Brzozowca i wysłał pełnomocnika, na którego ręce ów miałby złożyć przysięgę (?)¹⁹.

Oryginał papierowy (32,5 x 43,4 cm) w formie listu, pieczęć królewska cienka, w wosku przez papier.

6) ŘM, L, **3076**. dokument wystawiony 6 maja 1549 r. w Krakowie, w którym król Zygmunt August nakazuje wszystkim komandorom lub proboszczom zakonu rodyjskiego²⁰ posłuszeństwo wobec „mistrza strakonickiego” (tzn. przeora czeskiego).

Oryginał papierowy (32,4 x 20,6 cm), pieczęć w wosku przez papier.

Inne dokumenty wzmiankowane pod „Poznań”

ŘM, L, **37**: dokument wystawiony 23 października 1463 r., w którym brat Wincenty, członek Zakonu św. Jana, proboszcz i kanonik w Poznaniu, komandor w Strzegomiu, uwalnia poddanych w Czedliczu (Zedlitz) od wszelkich opłat. Wystawiony w Breczle, zidentyfikowanym jako Wrocław.

Oryginał papierowy 32,4 x 22 cm, złożony podwójnie, potem potrójnie, pieczęć odpadła.

ŘM, L, **1198**: dokument wystawiony 6 grudnia 1448 r., w którym notariusz Mikołaj Gerlaci zaświadcza, że wizytator Michael de Castellacio zezwolił, aby na utrzymanie klasztoru w Strakonicach przeor Waclaw z Michałowic (Michelsperg) wybrał sobie szereg komandorii, w tym Poznań (Bosnania).

Oryginał pergaminowy 54,7 x 42,6 – 5,6 cm, pieczęć okrągła na czerwonym sznurku.

ŘM, L, **1124**: dokument wystawiony 7 kwietnia 1386 r. we Wrocławiu, w którym Jan Brunonow, konserwator Zakonu mianowany przez Jana XXII a delegowany przez opata henrykowskiego Mikulicza z Brzegu, nakazuje pro-

¹⁹ Widoczne są tu echa sporu o prawo do nominacji komandora poznańskiego, który w XVI w. z Zakonem św. Jana prowadzili polscy królowie.

²⁰ Mimo że Zakon urzędował już wówczas na Malcie, w świadomości europejskiej wciąż funkcjonował jako „zakon rodyjski”.

boszczowi z Obornik i duchowieństwu całej diecezji poznańskiej pozwać pod sąd Jan(k)a z Czamykaw (Czarnkowa) zwanego Sędziwojem²¹.

Oryginał pergaminowy 52,2 x 52,8 – 7 cm z *signum* notariusza.

Pieczeń ostroowalna na pasku pergaminowym, przedstawia głowę św. Jana (?), pod nią słabo czytelny herb.

Dokumenty dotyczące Polski, pośrednio Poznania:

ŘM, L, **1899**: dokument wystawiony 27 sierpnia 1263 r. w Viterbo, w którym Szymon, „kardynał u św. Marcina”, postanawia, aby przeor i bracia Szpitala Jerozolimskiego na Morawach i w Polsce byli uwiadomieni o zatrzymaniu dziesięciny, praw do probostwa Kralovych Pól (Cunigesuelt) i własności u św. Jakuba.

Pośredni związek z Poznaniem mają zachowane w zespole związanym z komandorią opawską dokumenty dotyczące niedoszłego komandora poznańskiego Szymona Latkowskiego, o tyle ciekawe, że rzucają światło na okoliczności przejścia przez niego komandorii opawskiej.

ŘM, L, **2045**: jest to dokument wystawiony 27 lutego 1572 r. w Pradze. Wielki przeor Waclaw z Haasenburg (Hazmburka) potwierdza w nim umowę, którą zawarł ze względu na swój podeszły wiek komandor w Opawie i Makowie Jiřík Lassota z Steblowa (? Steblau) z bratem zakonnym Szymonem Latkowskim w sprawie komandorii w Opawie i Makowie. Latkowski ma mu rocznie oddawać 100 zł, miarę żyta, 2 wieprze, 2 wiertelki krup, 1 wiertel jagieł, 1 jagnię, 2 barany, 2 cielaki, masło, opał itp. Wspomniane są zasługi Latkowskiego – jego staż w Zakonie i udział w obronie oblężonej Malty.

Oryginał pergaminowy w języku czeskim, 46,7 x 30,3 cm, duża pieczęć na jedwabnym, splecionym biało-czarnym sznurze. Ø odcisku 6,9 cm.

ŘM, L, **2046**: dokument wystawiony 7 kwietnia 1572 r. w Opawie. Jiřík Lassota ze Steblau, komandor w Opawie i Makowie prosi w nim króla o potwierdzenie swojej umowy z Szymonem Latkowskim.

Papierowy odpis na 2 kartkach, po czesku, pismo XVI-wieczne (?).

ŘM, L, **2047**: dokument wystawiony 7 maja 1572 r. w Ebersdorf. Król czeski Maksymilian II, na prośbę Szymona Latkowskiego z Dłuhowa transumuje umowę zawartą między nim a Jiřím Lassotą ze Steblau o komandorie w Opawie i Makowie. W insercie potwierdzenie tej umowy przez Waclawa z Hazmburka.

²¹ O dokumencie tym wspomina też Roman Stelmach. Por.: przypis nr 12.

Oryginał pergaminowy 68,5 x 51,1 – 12,9 cm, okrągła pieczęć na jedwabnym, splecionym żółto-czarnym sznurze. Ø zewn. 12,3 cm, Ø odcisku 5,8 cm.

ŘM, L, **846**: dokument wystawiony 21 lutego 1406 r. w Oleśnicy Małej. Książę śląski Ruprecht (komandor w Oleśnicy) i Mikołaj Queppel, komandor we Wrocławiu i zastępca czeskiego wielkiego przeora na Polskę zaświadcza w nim m.in., że Albrecht, *hauskomtur* w Oleśnicy²² i inni bracia opodatkowują się na rzecz brata Michała Hawguwicza.

ŘM, L, **2525**: dokument wystawiony 3 listopada 1447 r. na Rodos. Jest to potwierdzenie przez wielkiego mistrza Jana Lastica i konwent na Rodos, na prośbę Andrzeja, zastępcy czeskiego wielkiego przeora na Polskę, dokumentu trzech wymienionych legatów wielkiego mistrza Antoniego Fluviana z 11 kwietnia 1434 r. o mianowaniu na czeskiego przeora Wacława z Michałowic (Michelsperg) oraz jednoczesnym odwołaniu nominacji Hermana Obbovi i anulują mianowanie Engelharda Schenkch z Erpachu, które nastąpiło wskutek mylnych informacji.

Transumptu *KDW*, nr 1335 (dokument z 1356 r., w którym wspomnianych jest aż dwóch komandorów kościańskich) nie udało się odnaleźć. Komentarz Ignacego Zakrzewskiego: „Kopia [...] spisana ręką XVII-wieczną na luźnym arkuszu papierowym”, przy tysiącach jednostek archiwalnych w zespole Wielkiego Przeoratu, nie okazał się wystarczający.

Poza zespołem Archiwum Wielkiego Przeoratu:

W zupełnie innym dziale, obejmującym dokumenty klasztorów zniesionych za Józefa II (*Listiny českých zrušených klášterů*), znalazł się dokument opublikowany przez Antoniego Gąsiorowskiego w *KDW*²³ (na podstawie *Tek Majkowskiego*). Z niejasnych przyczyn był on w posiadaniu bożogrobców ze Zderazu. Dokument ten, aktualnie o sygnaturze AZK 1850²⁴, wystawiony został w Kościanie 4 lipca 1408 r. przez Władysława Jagiełłę komandorowi poznańskiemu Boguszowi i stanowi akt nadania joannitom poznańskim poradnego z ich dóbr.

²² Może identyczny z Olbrachtem, komandorem w Poznaniu wzmiankowanym w latach 1403-1405, lub Albrechtem, komandorem w Żytawie w r. 1417 (ŘM, L, **2869**).

²³ *KDW*, nr 609.

²⁴ Niegdyś L IV 1850.

Ř á d M a l t é z s k ý – II. Spisy a knihy

Dla badaczy źródeł do dziejów komandorii poznańskiej najważniejszą pozycją w zasobach archiwum Wielkiego Przeoratu Czech jest tak często wymieniany przez Ignacego Zakrzewskiego „zeszyt papierowy [...] pismo XVIII w.”, znany jako kopiariusz Smitmera²⁵, czyli *Diplomatarium Ordinis S. Johannis Hierosolimi – Magni Prioratus Bohemia*²⁶, obecnie w pięciu grubych tomach *in folio*. W tomach I-IV dokumenty są numerowane (do nr 690), w tomie V nie numerowane, obejmujące lata 1158-1777.

W pierwszym tomie kopiariusza znajdujemy 9 podstawowych dokumentów związanych z dziejami komandorii poznańskiej. I tak:

T I nr 23 to *KDW*, nr 37,

T I nr 38 to *KDW*, nr 104 (pisownia wymienionych tu wsi wydaje się wskazywać na ŘM, L, 3071 jako źródło tego wpisu),

T I nr 43 to *KDW*, nr 117,

T I nr 59 to *KDW*, nr 202 (r. 1237, nadanie joannitom Korytowa),

T I nr 60 to *KDW*, nr 208,

T I nr 75 to *KDW*, nr 30 (tu mylnie pod datą 1243 r.),

T I nr 114 to *KDW*, nr 344,

T I nr 136 to *KDW*, nr 433,

T III nr 464 to *KDW*, nr 1475 (tu mylnie pod datą 1360 r.).

We wszystkich wymienionych dokumentach, jako źródło podane jest: *Tabul. Magni Priorat. Bohem.*

W **tomie V**, pod datą 1569 r. (15 sierpnia) znajduje się list Piusa V adresowany do króla Zygmunta Augusta, a pochodzący z archiwum watykańskiego (XVII, vol. 314, Plut. 44). Skarga na to, że rycerz maltański Szymon, który „non sine sanguinis effusione Ordini suo et Republica Christiana navavit ab egregio et” (?), nie został nagrodzony, mimo że pisał i prosił o Poznań i Kościan sam Jan de la Valette i interweniował u biskupa poznańskiego i kardynała warmińskiego. Chodzi o wspomnianego już Szymona Latkowskiego, którego starania o komandorię poznańsko-kościańską spowodowały tarcia m.in. na linii król polski – papież.

Na końcu tomu V znajduje się wydzielony szereg wypisów i kopii dokumentów związanych z dziejami Zakonu św. Jana w Polsce. Zbiór ten ma osobną kartę tytułową: *Notizie Diplomatiche dello stato antico del Priorato di Polonia del Sagro Ordine di S. Giovanni Gerosol. Raccolte da Fra Francesco Paolo Smitmer, 1795*. Sporządzony został zapewne na potrzeby władz Wiel-

²⁵ Franciszek Paweł Smitmer (ur. w 1741 r.), członek Zakonu, kompilator kopiariusza.

²⁶ Nr inw. ŘM, S (*knihy*) 1 – 5.

kiego Przeoratu w związku z niedawno utworzonym przeoratem polskim. Choć dotyczą one całej Polski, mogą być interesujące jako odzwierciedlenie ówczesnej wiedzy władz zakonnych na w/w temat i jako takie warte są przedstawienia.

Na początku znajdują się tu kolejno następujące wypisy i kopie dokumentów numerowane cyframi rzymskimi:

I. Dokument fundacyjny komandorii zagojskiej. Jako źródło podane są archiwa Wielkiego Przeoratu Czech. Według autora zapisu, *terminus ad quem* tego dokumentu to r. 1161, kiedy to książę Henryk Sandomierski odbył wyprawę przeciw Prusom.

II. Wypis z Długosza (opis fundacji poznańskiej) pod r. 1170.

III. Potwierdzenie przez księcia Kazimierza nadania Zagości. Jako źródło podane są archiwa Wielkiego Przeoratu Czech. Dokument datowany jest na 4 wrzesień 1180 r.

IV. Fragment bulli Lucjusza III datowanej na lata 1182-1185. Jako źródło podane są archiwa Wielkiego Przeoratu Czech.

V. Obszerne fragmenty bulli Innocentego III z r. 1201²⁷. Jako źródło podane są archiwa Wielkiego Przeoratu Czech.

VI. Obszerne fragmenty potwierdzenia przez biskupa Pawła nadań dla komandorii poznańskiej z r. 1218²⁸. W dopisku jest mowa o błędnym przypisaniu fundacji biskupowi Andrzejowi w rezultacie błędu kopisty. Jako źródło podana jest po raz pierwszy kopia znajdująca się w archiwach Wielkiego Przeoratu Czech. Wydaje się to sugerować, że wszystkie inne odpisy wykonane zostały z oryginałów (sic!).

VII. Obszerne fragmenty potwierdzenia nadania przez księcia Władysława z r. 1225²⁹. Jako źródło podana jest kopia znajdująca się w archiwach Wielkiego Przeoratu Czech.

VIII. Fragment dokumentu księcia Władysława z r. 1232, odnoszącego się do ulg dla templariuszy. Jako źródło podana jest kopia znajdująca się w archiwach Wielkiego Przeoratu Czech.

IX. Wypis z Długosza (opis nadań dla fundacji poznańskiej przez księcia Władysława Odonica), pod r. 1235.

X. Fragment dokumentu Odonica z 10 czerwca 1237 r. nadającego joannitom Korytowo³⁰. W dopisku jest mowa o ignorancji kopisty, która spowodowała niezalegalizowanie dokumentu (?). Jako źródło podana jest kopia znajdująca się w archiwach Wielkiego Przeoratu Czech.

---

²⁷ KDW, nr 37.

²⁸ KDW, nr 104.

²⁹ KDW, nr 117.

³⁰ KDW, nr 202.

XI. Poprawiony fragment dokumentu Odonica, gdzie „Choritovo” zastąpione jest „Boutovo” (sic!).

Następnie mamy tu szereg wpisów oznaczonych literami.

A. Wypis z Długosza (opis fundacji poznańskiej), pod r. 1170.

B. [Puste miejsce na karcie]

C. Cytowany wcześniej list Piusa V w sprawie Szymona Latkowskiego z r. 1569.

D. List Bartłomieja Nowodworskiego z 28 grudnia 1622 r. relacjonujący stan spraw maltańskich w Polsce. W podpisie błąd – Bartolomi „d’Hador” – przypuszczalnie w oryginale było „N.Dvor (?)”. Jako źródło podany jest *Codex Diplom. dell’Ordine Gerosol.* Tom II nr CCLIX, s. 276.

E. List Klemensa, preceptora (tzn. wielkiego przeora) na Niemcy, Czechy, Morawy i Polskę z lipca 1252 r., gdzie wymieniony jest „brat Gerloff, przeor Polski”. Bez podania źródła.

F. List wielkiego mistrza Ryszarda Caracciolo z Neapolu z 2 kwietnia 1384 r. (?), gdzie mowa jest o nadaniu Ziemowitowi (Semovitusowi), księciu cieszyńskiemu godności przeora Czech i Polski. Bez podania źródła.

G. List papieża Urbana IV z 18 stycznia, trzeciego roku pontyfikatu. Wzmiankowany jest tu przeor na Polskę i Morawy. Jako źródło podane są listy trzeciego roku pontyfikatu papieża Urbana, tom IV.

H. List Władysława IV, króla Polski i Szwecji (Warszawa, 4 kwietnia 1642 r.) w sprawie utworzenia przeoratu polskiego z Zygmuntem Karolem Radziwiłłem na czele i odpowiedź wielkiego mistrza z dnia 23 sierpnia 1642 r. Jako źródło podany jest *Codex Diplom. dell’Ordine Gerosol.* Tom II nr CC-CXXIX, s. 344.

I. List Jana Chrzyciela, „supremus per Alemaniam Magister” z 1763 r., dotyczący przeoratu brandenburskiego. Jako źródło podany jest Joh. Dinemann: *Nachrichten von Johanniter Orden* P. II, rozdział 4, s. 317. Powiązanie z Polską niejasne – może pomyłony został z Janem Chrzycielem Ossolińskim (patrz niżej)?

K. List w jęz. włoskim z 3 sierpnia 1777 r. z Malty, w którym prokurator „języka” niemieckiego Antonio de Neveu zaświadcza m.in., że Jan Chrzyciel Ossoliński odbył w Zakonie „karawanę”³¹, że 17 lutego 1655 r. mianowany został Consigliere del S. Consiglio Compito i w końcu Auditore dei Conti della Ven[eran]da Camera.

Następnie występuje szereg nie numerowanych listów:

- List papieża Grzegorza XIII do króla Polski Stefana z 18 czerwca 1581 r., polecający mu zakon maltański (?) Jako źródło podane są *Brevis ad Principes* papieża Grzegorza, Plut? 44, t.25, s.12.

³¹ Tzn. obowiązkową dla członków Zakonu wyprawę wojenną.

- List papieża Grzegorza XIII do króla Polski Stefana z 7 października 1583 r., anonsujący Mikołaja Grimaldi w związku ze sprawami Zakonu Maltańskiego. Jako źródło podane są *Brevis ad Principes* papieża Grzegorza, Plut. 44, t. 25, s. 308.

- List papieża Klemensa VIII do króla Polski i Szwecji Zygmunta z 9 października 1598 r., polecający mu kawalera Marcina Sudo. Jako źródło podane są *Brevis ad Principes* papieża Klemensa, t. 42, s. 232.

- List papieża Klemensa VIII do króla Polski Zygmunta z 30 marca 1601 r., polecający mu kawalera Feliksa/Szczęsnego Wojanowskiego. Jako źródło podane są *Brevis ad Principes* papieża Klemensa, Plut. 44, t. 45, s. 71.

- List papieża Pawła V do wielkiego mistrza Alofa de Wignacourt z 11 kwietnia 1611 r., polecający mu kawalera Zygmunta Karola Radziwiłła. Jako źródło podane są *Brevis ad Principes* papieża Pawła, Plut. 45, nr 6, s. 71.

- List Bartłomieja Nowodworskiego do księcia Janusza Ostrogskiego z 28 grudnia 1622 r. Zaproszenie na mszę żałobną po wielkim mistrzu Alofie de Wignacourt, odprawianą w katedrze św. Jana w Warszawie. Jako źródło podany jest *Codex Diplom. Ordii Hierosol.* Tom II nr 256, s. 276.

- List króla Władysława IV do wielkiego mistrza z 4 kwietnia 1642 r., postulujący wyłączenie spod administracji Wielkiego Przeoratu Czech komandorii polskich i ustanowienie przeoratu polskiego z Zygmuntem Karolem Radziwiłłem na czele. Jako źródło podany jest *Codex Diplom. Ordii Hierosol.* Tom II nr 329, s. 344.

- List króla Władysława IV do członków rady zakonnej z 4 kwietnia 1642 r., postulujący wyłączenie spod administracji Wielkiego Przeoratu Czech komandorii polskich i ustanowienie przeoratu polskiego z Zygmuntem Karolem Radziwiłłem na czele. Jako źródło podany jest *Codex Diplom. Ordii Hierosol.* Tom II nr 329, s. 344.

- Odpowiedź wielkiego mistrza i rady zakonnej z dnia 23 sierpnia 1642 r. Jako źródło podany jest *Codex Diplom. Ordii Hierosol.* Tom II nr 332, s. 346.

- Odpowiedź wielkiego mistrza z 23 sierpnia 1642 r. Jako źródło podany jest *Codex Diplom. Ordii Hierosol.* Tom II nr 331, s. 345.

- List papieża Innocentego XI do króla polskiego Jana z 20 lipca 1680 r., polecający Franciszka, arcybiskupa Koryntu w związku ze sprawą Ordynacji Ostrogskiej. Jako źródło podane są *Brevis ? ad Principes* papieża Innocentego, Plut. 38, nr 4, s. 109.

- Raport Jakuba Jerzego Gordona z 29 stycznia 1711 r. dotyczący Ordynacji Ostrogskich. Jako źródło podany jest *Codex Diplom. Ordii Hierosol.* Tom II nr 385, s. 378.

- Oświadczenie (w jęz. niemieckim) wielkiego przeora Michała Ferdynanda hr. von Althann dotyczące *Hofdekret* z dnia 6 bm. w związku z memorandum hr. Commana, hr. Sagramoso i hr. Colloredo dotyczącego odzyskanej

Ordynacji Ostrogskiej i pozostania polskich komandorii w „języku” niemieckim. *Ex Consilio caes. Regii Gubernii Pragae* 20 czerwca 1777 r.

- Memorandum (6 stron w jęz. niemieckim) wielkiego przeora Michała Ferdynanda hr. von Althann dot. Ordynacji Ostrogskiej i utworzenia przeoratu polskiego, 1777 r.

Na końcu tomu V znajduje się rozdział zatytułowany *Motivi che hanno indotto il V[enerando]do Capitolo del Gran Priorato di Boemia a riconfermare ai Signori Cavalieri del Priorato di Polonia la qualita di Membri della Ven[eranda] Lingua di Allemagna Sotto le condizioni dalli medesimi proposte per mezzo del V[enerando]do Sig. Bali Sagramoso, 1777*. Rzecz nie ogranicza się do uzgodnionych z baliwem Sagramoso³² warunków przyjmowania Polaków do Zakonu: na 20 stronach (z obszernymi marginesami) opisane są w jęz. włoskim jego dzieje w Polsce, łącznie z takimi epizodami jak sprawa Szymona Latkowskiego. Wspomniane są nigdy nieistniejące komandorie zakonne w Polsce (Kodeń, Leszno, Szulec). Znajduje się tam też częściowo oparta na legendach lista Polaków – kawalerów maltańskich, z „d’Hadorem” (i osobno Nowodworskim), z Tomaszem Wolskim i Wawrzyńcem Powodowskim³³. Do tego dołączone jest, pisane inną ręką *memoire* w jęz. francuskim (9 stron).

Kopiarusz Smitmera nie jest jedyną pozycją tego działu archiwum, w której znajdują się polonica, także te związane z komandorią poznańską. Pozycją, która zawiera wzmianki o dokumentach do niej się odnoszących jest np. rejestr dokumentów dotyczących Zakonu w „Przeorstwie czesko-pruskim i polskim”, obejmujących lata 1067-1739 (RM, S karton nr 41: nr inw. 77, st. sygn. 3). Co ciekawe, są tam również wypisy z Jana Długosza oraz wstęp z datą 1663 r.

Zbiór *Spisy a knity*, w którym dokumenty przechowywane są w ok. 1000 kartonach, jest ogromny, a indeks nie jest zbyt szczegółowy. Zbadanie go wymagałoby bardzo dużo czasu. Poznańskie ślady mogą znajdować się np. w protokołach kapitulnych, ale indeks do nich nigdy nie został sporządzony.

W dziale *Bullaria, diplomataře, opisy listin* (kartony 19-40, n-ry inw. 50-72) znajdują się późne (XVIII-XIX w.) odpisy bulli papieskich i wielkich mistrzów zakonu. Poznań potraktowany jest tu wyraźnie po macoszemu – nie ma odpisów odnoszących się do komandorii poznańskiej bulli Celestyna III³⁴, ani Innocentego III³⁵ ani Grzegorza IX³⁶. Być może w czasie, gdy sporządzono

³² Michele Enrico Sagramoso (1720-1791) był dyplomatą Zakonu Maltańskiego, któremu powierzono wyprowadzenie na czyste wody spraw „maltańskich” w Polsce i doprowadzenie do utworzenia przeoratu polskiego.

³³ Uchodzili za członków Zakonu, ale nimi nie byli.

³⁴ KDW, nr 30.

³⁵ KDW, nr 37.

³⁶ KDW, nr 208.

bullariusz komandoria poznańska już nie istniała i nie uznano za stosowne brać jej pod uwagę.

W zbiorze dotyczącym komandorii opawskiej (ŘM, S kartony nr 744 i 747) napotykamy na ślady Szymona Latkowskiego, m.in. list Maksymiliana II do wielkiego przeora Waclawa z Haasenburg dotyczący wakatu na komandorii po śmierci Latkowskiego (karton 744).

*

W porównaniu z bogactwem materiału dotyczącego np. komandorii śląskich (1190 dokumentów), dokumentacja placówki poznańskiej znaleziona w archiwum praskim przedstawia się dość skromnie. Powstaje pytanie, czy było tak zawsze, czy też dokumenty związane z Poznaniem zostały z archiwum Wielkiego Przeoratu usunięte. Niewątpliwie sprawa przechowywania i wędrówki dokumentów komandorii poznańskiej wymaga dalszych badań. Niezależnie jednak od tego, czy wymienione w kopiariuszu Smitmera dokumenty znajdowały się niegdyś w posiadaniu Wielkiego Przeoratu czy nie, dokumentacja komandorii poznańskiej w archiwum praskim i tak jest uboga. Wyraźnie widać, że placówka poznańska krążyła na odległej orbicie praskiej metropolii. Przyczynił się do tego zapewne osobliwy status komandorii poznańskiej pod koniec XV w., a szczególnie w XVI w., kiedy to obsadzali ją królowie polscy, i to osobami, które nie były członkami Zakonu. Był to wtedy jeszcze jeden podlegający rozdawnictwu urząd typu ziemskiego, którego beneficjanci często nie wywiązywali się nawet z obowiązku dzielenia się dochodami z komandorii z jej właścicielem, tzn. Zakonem św. Jana Jerozolimskiego. Także izolacja komandorii poznańskiej – jedynej trwałej placówki joannickiej w Polsce – przyczyniła się do tego, że pojawiający się niekiedy w zakonnym piśmiennictwie „przeor na Polskę” był urzędnikiem w dużej mierze tytularnym.